

Стрельник М.О.
Володарець-Урбанович Я.В.

Дві ливарні формочки раннього середньовіччя із Волоського (матеріали експозиції НМІУ)

В статті розглянуто дві формочки, що походять із околиць с. Волоське в Надпоріжжі. Обидві були призначені для виготовлення нашивних прикрас із свинцево-олов'янистої бронзи і належать до виробів кола «Бернашівка-Камно». Аналогічні матриці широко поширені в період раннього середньовіччя.

Ключові слова: раннє середньовіччя, VI-VII ст., формочки, ювелірна справа, обробка кольорових металів, бронзолivarне виробництво, пеньківська культура, «старожитності антив».

В експозиції Національного музею історії України знаходяться дві формочки, що були в різні часи виявлені в околицях с. Волоське Дніпровського району Дніпропетровської області. Однак, ці знахідки не були відомі широкому науковому загалу. Саме ним і присвячена дана робота.

Перша з них, походить ще із дореволюційних колекцій – кінця XIX – початку XX ст. (колекція Художньо-промислового та наукового музею імператора Миколи Олександровича, м. Київ). Являє собою виріб прямокутних обрисів, довжиною 0,55 см, шириною 0,34-0,4 см та товщиною 0,1-0,14 см. На одній бічній грані нанесено дві позначки-насічки. Виготовлена із світло-сірого пірофіліту. Оскільки в цій формочці могли виготовлятися два різних типи прикрас, вони позначені під номерами 1 та 2 (рис. 1, 1; 2, 1). Інвентарний № В 5587.

Номер 1. На одній із менших бічних сторін пророблена доволі велика літникова чаша, від якої проходять шість тонких літників до матриць виробів. Від одного із «довгих» боків до іншого проходить циліндричний канал через матриці. Це були шість маленьких кульок діаметром близько 0,3 см, що розташовувалися одна біля одної (рис. 2, 1а).

Формочки для виготовлення аналогічних прикрас (рис. 3) відомі на поселення Бернашівка, житло 36 [Винокур, 1997, рис. 19; 21; 22; 25; 29; 35], Тетерівка I [Русанова, 1973, табл. 30, 8; Томашевский, Гавритухин, 1992, рис. 31, Б], Циркунів 13 [Буйнов, 2011; Буйнов, Сергеев, 2012, рис. 3, 2; Володарець-Урбанович, Буйнов, 2017, с. 70–71; рис. 1, 3; 4, 1], із городища Щепиловське, будівля 2 [Гавритухин, Воронцов, 2008, с. 59; рис. 12, 5; Воронцов, 2013, с. 36; рис. 14, 5; 2016, рис. 3, 6], Риуге [Аун, 1992, табл. XIX, 3], Тереховському городищі, розкоп 1, об'єкт 1 [Ахме-

дов, 2010, с. 13; рис. 11, 8], на городищі Осечень [Исланова, 2014, рис. 11, 5], Д'яково [Кренке, Тавлинцева, 2002, с. 102; рис. 6, 1-10; Кренке, 2011, с. 102], Ростиславль [Тавлинцева, Лопатина, 2009, рис. 5, 1-4].

М.О. Кренке та К.Ю. Тавлінцева вважають, що у схожій формочці із городища Д'яково виготовляли негативи для петель кріплення [Кренке, Тавлинцева, 2002, с. 102]. Іноді до таких негативів на формочках від літникової чаші не ведуть літники, однак самі матриці часто об'єднані спільним каналом, що проходить впоперек всієї формочки. Це, зокрема, зафіксовано у низці формочок із городища Д'яково [Кренке, Тавлинцева, 2002, с. 102; рис. 6, 1-10] та Ростиславль [Тавлинцева, Лопатина, 2009, рис. 5, 1-4].

Номер 2. Із протилежної меншої бічної грані пророблено два літника. Перший тягнеться до матриці виробу. Це була кулька діаметром 0,6 см та глибиною 0,1 см (рис. 2, 16). Інший літник не має матриці чи маточника.

Вироби (круглі випуклі нашивні бляшки), що могли виготовлятися за допомогою цієї формочки, належать, за О.А. Щегловою, до групи VIII, різновиду 13 [Щеглова, 2009, с. 47; рис. 3, 27]. Формочки для виготовлення аналогічних прикрас відомі на поселеннях Бернашівка [Винокур, 1997, рис. 27; 36; 37], Семенки [Хавлюк, 1963, рис. 14, 7; 1974, рис. 10, 11], Занки [Щеглова, 2009, рис. 5, 3], Циркуни 13 [Буйнов, Сергеев, 2012, рис. 3, 1; Володарець-Урбанович, Буйнов, 2017, с. 72], Селіште [Тельнов, 2010, рис. 1, 3], Тетерівка I [Томашевский, Гавритухин, 1992, рис. 31, Г], Чикалівка [Шарафутдінова, 1964, с. 164; рис. 6, 11; Шарафутдінова, 1987, с. 74–75; рис. 3, 1; Vockarev, Leskov, 1980, s. 121; taf. 13, 121; Володарець-Урбанович, 2017, с. 332; рис. 1, 1; 2], Данчень [Тельнов, 2010, рис. 1, 4], Ботошань [Teodor, 1984, fig. 19, 6; 20, 1, 3; 21, 1b; Szmoniewski, 2005, гус. 3, 3; Тельнов, 2010, рис. 1, 5], Додешть-Васлуй [Тельнов, 2010, рис. 1, 6, 7] та Олександрівка 1, яма 64 [Терпиловський, Шекун, 1996, с. 26; рис. 38, 18]; на городищі Кузіна Гора [Алихова, 1962, рис. 12, 1] та Зимне [Ауліх, 1970, с. 121-122; рис. 1, 2, 6; 1972, с. 75-76; табл. XIV, 5; XV, 2, 6; Милян, 2012, рис. 5, 3, 5, 10] (рис. 3).

Відомі такі формочки на пам'ятці богачевської культури пізньоримського часу (Папроткі Колонія (Paprotki Kolonia), поховання 29) [Belvec, Witner-Wryblewska, 2010, гус. 6]; на пам'ятках типу Подол (селище Подол 3 – глиняна; городище Осечень) [Фурасєв, 1996, с. 51; Исланова, 2012, с. 42-43; рис. 125, 1; 2014, с. 29-30; рис. 10, 1; 11, 3, 4]; на городищі Воронич [Белецкий, Щеглова, 2002, с. 6-8; рис. 1, 1, 2], Ізборськ [Седов, 2007, с. 98; рис. 78, 6], із могильника Арніко III, курган 6, поховання 1 [Михайлова, 2015, с. 128, рис. 1, 12-15], Кузебаївському

городищі [Останина, Канунникова, Степанов, Никитина, 2011, рис. 34, 1], Земляному Городищі у Старій Ладозі [Григорьева, 2011, рис. 1, 2], городищі Д'яково [Кренке, 2011, рис. 17, 3; 77, 1046/84, 1007/84, 1421/87], Камно [Щеглова, 2003, рис. 2, 8] та ін.

Готові вироби представлені в складі Великобудківського [Горюнова, 1987, рис. 1, 1; 1992, рис. 2, 1; Горюнова, Родинкова, 1999], Козіївсько-Новоодеського [Корзухина, 1996, табл. 46, 7, 8; 54, 40] та Хитцівського [Володарець-Урбанович, Сидоренко, 2016] скарбів (рис. 3).

Друга формочка виявлена в розмиві берегу Дніпра, поблизу Сурського порогу біля Дніпропетровська в 1941 р. О.В. Бодянським.

Виріб має прямокутні обриси, довжиною 0,55 см, шириною 0,35 см та товщиною 0,12 см. На одній із менших бічних граней просліджується литникова чаша. Литники до матриць виробів відсутні. Виріб пошкоджено, частина обламана, лицьова сторона частково сколота.

Із одного «довгого» боку до іншого проходять два паралельні циліндричні канали через матриці. Це були десять маленьких кульок діаметром близько 0,2 см (рис. 1, 2; 2, 2). Слід відмітити, що кульки розташовувалися попарно, одна під одною, хоча між ними є порожній простір. Тому не виключено, що в формочці могли виготовлятися здвоєні кульки. Із тильного боку поверхні формочка сколота, однак є залишки литникової чаші. Сама формочка виготовлена із глини. Інвентарний № – В 5588.

Можемо припустити, що в даній формочці могли виготовлятися два типи прикрас. Перший – круглі випуклі нашивні бляшки (за О.А. Щегловою, група VIII, різновид 13) [Щеглова, 2009, с. 47; рис. 3, 27]. Описані в попередній формочці під номером 2 (тільки трохи менших розмірів).

Другий – здвоєні випуклі нашивні бляшки. «Здвоєні» в ряд випуклі бляшки відомі на формочці із городища Потирка [Тельнов, 2010, рис. 1, 1]. Готові вироби представлені в складі Хитцівського [Володарець-Урбанович, Сидоренко, 2016] скарбу. Формочки із аналогічними зображеннями і відповідними відливками із них представлені в матеріалах культури рязано-окських фінів, де вони датуються VI-X ст. [Тавлинцева, 2000, с. 109, 111; рис. 3] (рис. 3).

Для нашого дослідження також цікавим є те, що в даному мікрорегіоні виявлені ще й інші свідчення бронзоліварного виробництва. Це, зокрема, тиглі із Волоського / Сурської Забори [Приходнюк, 1998, с. 36, 156; рис. 52, 14, 18], ллячка із Сурської Забори [Приходнюк, 1998, с. 36] та свинцево-олов'янисті злитки із Волоського та о-в Сурський [Приходнюк, 1998, с. 39; рис. 75, 15, 21]. Крім того, із теренів Надпоріжжя походить шаблон для виготовлення антропоморфної фігурки [Приходнюк, 1998, с. 143; рис. 75, 8; Щеглова, 2010, с. 167] (рис. 4).

Хоча в порівнянні із іншими регіонами [Володарець-Урбанович, 2017, рис. 7; Супруненко, Володарець-Урбанович, Пуголовок, 2016, рис. 17] свідчень бронзоліварного виробництва у слов'ян в Надпоріжжі набагато менше. Причини цього слід шукати у малодослідженості та невеликих розмірах цього регіону. Тут відомо близько трьох десятків пам'яток із матеріалами третьої чверті I тис. н. е. [Приходнюк, 1980, с. 127-140; рис. 1; 1998, с. 156-158; рис. 4].

Крім того, в цьому мікрорегіоні відомо близько півтора десятка місцезнаходжень із прикрасами [Родинкова, 1996, с. 159-162; Приходнюк, 1998, с. 156-158] характерними для першої хронологічної групи за О.О. Щегловою [Щеглова, 1990], не рахуючи трьох цільнолитих візантійських фібул із Волоського / Сурської Забори та Звонецького [Приходнюк, 1998, с. 39; рис. 74, 9, 10; Погорілець, Панікарський, Володарець-Урбанович, 2016, с. 83; рис. 6; 7], двопластинчату фібулу із балки Яцева північнокавказького походження [Приходнюк, 1998, рис. 66, 3; Мастыкова, 2013, с. 271-272, рис. 1, 6] та одну малу пальчасту фібулу із Ігрени [Гавритухин, 1991, с. 130; табл. ІБ, 7], що є імпортами в цьому регіоні. Причому, є і вироби із свинцево-олов'янистої бронзи – ворворка із поселення балка Яцева [Бодянский, 1960, рис. 1, 5] – тип ворворок малих розмірів за І.Р. Ахмедовим та А.М. Обломським [Ахмедов, Обломский, 1996, с. 16] чи група XIII, різновидність 10 за О.А. Щегловою [Щеглова, 2009, с. 53].

Також, для нашого дослідження важливим є той факт, що околиці с. Волоське є місцем концентрації ювелірних прикрас епохи раннього середньовіччя [Рыбаков, 1953; Березовец, 1963].

Зокрема, на багат шаровому поселенні «над Сурской Заборой», що розташоване на низькому березі Дніпра в гирлі р. Сула, в культурному шарі виявлено антропологоморфну фібулу [Корзухина, 1996, с. 421; табл. 108, 3], а в житлі 2 виявлено низку прикрас: пальчасту фібулу з дугою із пташиних голів [Корзухина, 1996, с. 421; табл. 109, 4; Родинкова, 1996, с. 160; рис. 100, 5], бронзовий дзвіночок [Рутковская, 1974, рис. 4, 7; Родинкова, 1996, с. 160; рис. 104, 6; Приходнюк, 1998, рис. 75, 7], олов'яний браслет [Приходнюк, 1998, рис. 18, 14], бронзова рурочка-пронизка [Приходнюк, 1998, рис. 18, 17], фрагмент односпірального скроневого кільця [Приходнюк, 1998, рис. 18, 15] та наконечник геральдичного поясу [Родинкова, 1996, с. 160; рис. 46, 2; Приходнюк, 1998, рис. 18, 13].

На поселенні Волоське, на правому березі Дніпра, під час розкопок В.Н. Даниленко в 1953 р. виявлено литу бронзову пальчасту фібулу із трьома концентричними колами на щитку [Корзухина, 1996, с. 421; табл. 108, 1].

На схилах балка Майорка, навпроти Сурського порогу¹, виявлено фрагмент нижньої частини пальчастої фібули із циркульним орнаментом та пальчата фібула із дугою із пташиних голів [Корзухина, 1996, с. 421; табл. 108, 5; 109, 5].

Крім того, низка речей походить із різночасових зборів біля с. Волоське. Це – проста антропозооморфна фібула [Приходнюк, 1998, рис. 73, 4], бронзова фібула з дугою із пташиних голів (із балки Верхолат) [Корзухина, 1996, табл. 109, 3], бронзові широкоплатівкові шарнірні підв'язні фібули (3 екз.) [Кухаренко, 1959, рис. 60, 1; Гавритухин, 1996, с. 36-40, рис. 53, 3, 8, 14], пряжки, поясні бляшки [Родинкова, 1996, с. 160; рис. 35, 12], наконечник рем'я [Родинкова, 1996, с. 160; рис. 45, 32], уламки браслетів із розширеними кінцями, на яких зображені зміїні голівки, спіралевидні пронизки, дзвіночки, трапецієподібна підвіска, бронзовий перстень, кругла підвіска [Родинкова, 1996, с. 160].

Можливо, така концентрація ювелірних прикрас в одному мікрорегіоні є свідченням існування спеціалізованої ювелірної майстерні чи осередку [Приходнюк, 1998, с. 38].

Безперечно, формочки із Волоського розширюють ареали поширення аналогічних прикрас на слов'янських теренах. Цікаво, що в досить вузькому мікрорегіоні зафіксовані різного роду свідчення бронзолivarного виробництва. Той факт, що вони виявлені не в одному комплексі не є чимось неймовірним. Для більшості слов'янських пам'яток, розкопаних значними площами, формочки, тигля та ллячки «розкидані» по всій площі пам'ятки, виявлені в різних комплексах. В цю ж схему вкладаються знахідки і із району Волоського. Обидві формочки були призначені для виготовлення нашивних прикрас із свинцево-олов'янистої бронзи, належать до виробів кола «Бернашівка-Камно» і датуються періодом VI-VII ст.

Джерела і література

Алихова А.Е. Древние городища Курского Посеймья // МИА. – 1962. – № 113: Лесостепные культуры скифского времени. – С. 86-133.

Ауліх В.В. До історії ремесла східних слов'ян у VI–VIII ст. // Археологія. – 1970. – Т. XXIII. – С. 120-124.

Ауліх В.В. Зимнівське городище – слов'янська пам'ятка VI-VII ст. н. е. в Західній Волині. – К.: Наукова думка, 1972. – 124 с.

¹ В каталозі археологічних пам'яток складеного О.В. Бодяньським та Д.Я. Телегіним балка Майорка прив'язана до с. Майорка [Список археологічних пам'яток, 1990, с. 19]. Загалом, ця балка розташована між сс. Волоське та Майорка.

Аун М. Археологические памятники второй половины I-го тысячелетия н. э. в Юго-Восточной Эстонии. – Таллинн, 1992. – 198 с.

Ахмедов И.Р. Проблема «финального» периода культуры рязано-окских финнов (к современному состоянию вопроса) // Археология Восточной Европы в I тысячелетии н. э.: Проблемы и материалы. – М., 2010. – С. 7–34. (Раннеславянский мир. Археология славян и их соседей. – Вып. 13).

Ахмедов И.Р., Обломский А.М. Конская сбруя // Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. – М., 1996. – С. 16. (Раннеславянский мир. Археология славян и их соседей. – Вып. 3).

Белецкий С.В., Щеглова О.А. Литейная форма из раскопок на городище Воронич в 2002 г. // Новое в византийской сфрагистике. Международная научная конференция, посвященная юбилею В.С. Шандровской. Тезисы докладов. – СПб., 2002. – С. 6-11.

Березовец Д.Т. Поселение улочей на р. Тясмине // МИА. – 1963. – № 108: Славяне накануне образования Киевской Руси. – С. 145-208.

Бодянский А.В. Археологические находки в Днепровском Надпорожье // СА. – 1960. – № 1. – С. 274-277.

Буйнов Ю.В. Разведки в долине р. Харьков // Археологічні дослідження в Україні 2010. – Київ; Полтава, 2011. – С. 50-51.

Буйнов Ю.В., Сергеев М.А. Матеріали доби бронзи та раннього середньовіччя з поселення Циркуни-13 на Харківщині // Вісник Харківського університету ім. В.Н. Каразіна. – 2012. – Вип. 45. – С. 8-7.

Винокур И.С. Слов'янські ювеліри Подністров'я (За матеріалами дослідження Бернашівського комплексу I тис. н. е.). – Кам'янець-Подільський, 1997. – 200 с.

Володарець-Урбанович Я.В. Ливарні формочки слов'ян раннього середньовіччя: реінтерпретація знахідок // АДЮ. – 2017. – № 1 (22): Археологія: дослідження, експерименти, реконструкції. – С. 331-346.

Володарець-Урбанович Я.В., Буйнов Ю.В. Литейные формочки с поселения Циркуны 13 // Stratum plus. – 2017. – № 5: «Сумма технологий». По наставлениям пресвитера Теофила. – С. 57-86.

Володарець-Урбанович Я.В., Сидоренко О.В. Про обстеження місця знахідки Хитцівського («Лубенського») скарбу // Старожитності Посулля. – К., 2016. – С. 119-132.

Воронцов А.М. Культурно-хронологические горизонты памятников II–V веков на территории Окско-Донского водораздела. – Тула, 2013. – 173 с.

Воронцов А.М. Памятники мощинской культуры в третьей четверти I тыс. н. э. // Раннесредневековые древности лесной зоны Восточной Европы (V–VII вв.). – М., 2016. – С. 221–260 (Раннеславянский мир. – 17).

Гавритухин И.О. Пальчатые фибулы пражских памятников Поднепровья // Древности Северного Кавказа и Причерноморья. – М., 1991. – С. 127-142.

Гавритухин И.О., Воронцов А.М. Фибулы Верхнеокско-Донского водораздела: двучленные прогнутые подвязные и со сплошным приемником // Лесная

и лесостепная зоны Восточной Европы в эпоху римских влияний и Великого переселения народов. – Тула, 2008. – Вып. 1. – С. 28-89.

Горюнова В.М. К вопросу об оловянных украшениях «антских» кладов // Археологические памятники эпохи железа Восточноевропейской лесостепи. – Воронеж, 1987. – С. 85-93.

Горюнова В.М. Новый клад антского времени из Среднего Поднепровья // Археологические вести. – 1992. – № 1. – С. 126-140.

Горюнова В.М., Родинкова В.Е. Раннеславянское поселение Великие Будки (Хутор) // Stratum plus. – 1999. – № 4: Время «Че» (к 100-летию открытия черняховской культуры). – С. 167-219.

Григорьева Н. Вещи из свинцово-оловянистых сплавов из раскопа III на Земляном Городище в Старой Ладоге // Археологія: спадок віків: Матеріали Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. – Біла Церква, 2011. – С. 181–184.

Исланова И.В. Древности в верховьях Волги (ранний железный век и раннее средневековье). – М., 2012. – 220 с. (Раннеславянский мир. Археология славян и их соседей. – Вып. 14).

Исланова И.В. Памятники типа Подол (культурные контакты населения Верхневолжья в третьей четверти I тыс. н. э.) // Проблемы взаимодействия населения Восточной Европы в эпоху Великого переселения народов. – М., 2014. – С. 26-44 (Раннеславянский мир. Археология славян и их соседей. – Вып. 15).

Корзухина Г.Ф. Клады и случайные находки вещей круга «древностей антов» в Среднем Поднепровье. Каталог памятников // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврики. – 1996. – Вып. V. – С. 352-435, 586-705.

Кренке Н.А. Дьяково городище: культура населения бассейна Москвы-реки в I тыс. до н. э. – I тыс. н. э. – М., 2011. – 548 с.

Кренке Н.А., Тавлинцева Е.Ю. Литейные формы с Дьякова городища // РА. – 2002. – № 4. – С. 90-110.

Кухаренко Ю.В. Широкопластинчатые фибулы // КСИИМК. – 1959. – Вып. 74. – С. 143-145.

Мастыкова А.В. Северокавказские двупластинчатые фибулы эпохи переселения народов в Крыму и на Днепре // Шестая Международная Кубанская археологическая конференция. – Краснодар, 2013. – С. 271-273.

Милян Тарас Декоративні предмети ранньослов'янського часу у межиріччя Дністра та Західного Бугу // Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – 2012. – Вип. 5. – С. 119-132.

Михайлова Е.Р. Украшения из легкоплавких сплавов в культуре псковских длинных курганов: основные формы и поиск аналогий // Ладога и Ладожская земля в эпоху средневековья. – СПб., 2015. – Выпуск 5: Материалы международной конференции «Город Ладога и Северная Русь в первые века русской истории». – С. 125-134.

Останина Т.И., Канунникова О.М., Степанов В.П., Никитина А.Б. Кузубаевский клад ювелира VII в. как исторический источник. – Ижевск, 2011. – 218 с.

Погорілець О.Г., Панікарський А.В., Володарець-Урбанович Я.В. Ранньосередньовічні знахідки з Меджибожа-Рибгоспа // In Sclavenia terra. – К., 2016. – Вип. 1. – С. 73-90.

Приходнюк О.М. Археологічні пам'ятки Середнього Подніпров'я VI–IX ст. н.е. – К.: Наукова думка, 1980. – 151 с.

Приходнюк О.М. Пеньковская культура: культурно-хронологический аспект исследования. – Воронеж, 1998. – 169 с.

Родинкова В.Е. Раннесредневековые памятники Среднего Поднепрорья и Днепровского Левобережья с датирующими находками // Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. – М., 1996. – С. 155-162 (Раннеславянский мир. Археология славян и их соседей. – Вып. 3).

Русанова И.П. Славянские древности VI–IX вв. между Днепром и Западным Бугом. – М., 1973. – 100 с. (САИ. – Вып. Е1–25).

Рутковская Л.М. О стратиграфии и хронологии древнего поселения около с. Стецовка на р. Тясмине // Раннесредневековые восточнославянские древности. – Л., 1974. – С. 22-39.

Рыбаков Б.А. Древности русов // СА. – 1953. – Т. XVII. – С. 23-104.

Седов В.В. Изборск в раннем Средневековье. – М., 2007. – 413 с.

Список археологічних пам'яток Дніпровського Надпоріжжя (Дніпропетровська та Запорізька області) / Упоряд. Д.Я. Телегін, О.В. Бодянский. – К., 1990. – 48 с.

Супруненко О.Б., Володарець-Урбанович Я.В., Пуголовков Ю.О. Комплекс кола «Мартинівки» з Полтави (Полтавський скарб 2014 р.) // In Sclavenia terra. – К., 2016. – Вип. 1. – С. 91-131.

Тавлинцева Е.Ю. К вопросу о металлическом бисере в рязано-окских могильниках (по материалам Шокшинского могильника) // Научное наследие А.П. Смирнова и современные проблемы археологии Волго-Камья. Материалы научной конференции – М., 2000. – С. 109-115 (Труды ГИМа. – Вып. 122).

Тавлинцева Е.Ю., Лопатина О.А. Тигли и литейные формы Ростиславльско-го городища // Археология Подмосковья: материалы научного семинара. – М., 2009. – Вып. 5 – С. 455-475.

Тельнов Н. Литейная формочка из городища Потырка // Revista Arheologică. – Serie nouă. – 2010. – Vol. V. – Nr. 1. – С. 167-171.

Терпиловський Р.В., Шекун О.В. Олександрівка 1 – багатощарове ранньослов'янське поселення біля Чернігова. – Чернігів, 1996. – 128 с.

Томашевский А.П., Гавритухин И.О. Славянское поселение Тетерева-I. – К., 1992. – 51 с.

Фурасьев А.Г. Литейные формы из поселения Подол III в Тверской области // Синицына Г.В. Исследование финальнопалеолитических памятников в Тверской и Смоленской областях. Отчет о полевой работе Тверской археологической

експедиции в 1996 году. – СПб., 1996. – С. 49-52.

Хавлюк П.И. Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы в среднем течении Южного Буга // МИА. – 1963. – № 108: Славяне накануне образования Киевской Руси. – С. 320-350.

Хавлюк П.И. Раннеславянские поселения в бассейне Южного Буга // Раннесредневековые восточнославянские древности. – Л., 1974. – С. 181-215.

Шарафутдинова І.М. Поселення епохи пізньої бронзи поблизу Кременчука // Археологія. – 1964. – Т. XVII. – С. 153-169.

Шарафутдинова И.Н. Бронзовые украшения сабатиновской культуры // Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 69-86.

Щеглова О.А. О двух группах «древностей антов» в среднем Поднепровье // Материалы и исследования по археологии Днепропетровского Левобережья. – Курск, 1990. – С. 162–204.

Щеглова О.А. Свинцово-оловянные украшения VIII–X вв. из Старой Ладogi и Любшанского городища и их восточноевропейские параллели // Ладoga и истоки российской государственности и культуры. Международная научно-практическая конференция проведена в Старой Ладoge Ленинградской области под эгидой ООН по вопросам образования, науки и культуры. – СПб., 2003. – С. 38-46.

Щеглова О.А. Волны распространения вещей из Подунавья на Северо-Восток в VI–VIII вв. как отражение миграции или культурных влияний // Сложение русской государственности в контексте раннесредневековой истории Старого Света: материалы Международной конференции. – СПб.: Государственный Эрмитаж, 2009. – С. 39-65.

Щеглова О.А. Тайна «пляшущих человечков» и «следы невиданных зверей». Антропо- и зооморфные изображения в раннеславянской металлопластике // Славяно-русское ювелирное дело и его истоки. – СПб., 2010. – С. 146-171.

Belvec Vadim, Bitner-Wróblewska Anna Bałtyjskie czy gockie? Wisiorki wiaderkowate wariantu PÂTROVIČY-ŽVILIAI // Terra Barbarica. Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina. – Łódź; Warszawa, 2010. – Т. II. – S. 167-177.

Bockarev V.S., Leskov A.M. Jung- und Spätbronzezeitliche Gussformen im nördlichen Schwarzermeergebiet. – München, 1980. – 97 s. Prahistorische Bronzefunde. Abteilung 19. Bd. I.

Szmoniewski B.Sz. Odlewnictwo metal kolorowych w kulturze Wczesnosłowiańskiej // Archeologia o początkach Słowian. – Kraków, 2005. – S. 619-626.

Teodor D.Gh. Civilizația Romanică la est de Carpați on secolele V–VII e.n. (Așezarea de la Botoșana–Suceava). – București, 1984. – 129 p.

Стрельник М.О., Володарец-Урбанович Я.В.

**Две литейные формочки раннего средневековья из Волошского
(материалы экспозиции НМИУ)**

Ключевые слова: раннее средневековье, VI–VII вв., формочки, ювелирное дело, обработка цветных металлов, бронзолитейное производство, пенковская культура, «древности антов».

В статье рассмотрены две формочки, которые происходят из окрестностей с. Волошское. Обе были предназначены для изготовления различного рода нашивных бляшек из свинцово-оловянистой бронзы и принадлежат к изделиям круга «Бернашовка-Камно». В первой формочке могли изготавливать два типа украшений: шесть маленьких шариков диаметром около 0,3 см и круглые выпуклые нашивные бляшки – Щеглова / группа VIII, разновидность 13. Во второй – или круглые выпуклые нашивные бляшки – Щеглова / группа VIII, разновидность 13, или сдвоенные выпуклые нашивные бляшки. Аналогичные матрицы широко распространены в период раннего средневековья.

Так же из окрестностей с. Волошское происходят другие следы бронзолитейного производства – тигли, лячки, слитки – и целый ряд ювелирных украшений характерных для периода VI–VII вв. Возможно, такая концентрация ювелирных украшений в одном микрорегионе указывает на существование специализированной ювелирной мастерской или центра.

Strelnyk M.O., Volodarets-Urbanovich Ia.V.

**Two casting molds of Early Medieval from Voloske
(materials of the NMIU exposition)**

Keywords: the early Middle Ages, 5th – 7th centuries, casting moulds, non-ferrous metals processing, production of bronzes, Penkovka culture, «Anty antiquities».

The article presents casting moulds from Voloske. Both were intended for the production of various kinds of plaques from lead-tin bronze and are wide range of analogy among the moulds «Bernashivka-Kamno». First mold was used to six small balls with a diameter of about 0,3 cm and round applique – Shcheglova / group VIII, a type 13. Second mold was used to round plaque – Shcheglova / group VIII, a type 13 or double convex badge. Similar matrices are widespread during the early Middle Ages.

Also from Voloske there are other traces of bronze casting production – crucibles, clay ladle for molten metal, ingot – and a number of jewelry of VI–VII centuries. Perhaps this concentration in one micro region indicates the existence of a specialized jewelry workshop or centre.

Табл. Формочки та визначення асортименту

ФОРМОЧКИ ІЗ ВОЛОСЬКОГО	ТИПОЛОГІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ	ВИРОБИ ВІДПОВІДНИХ ТИПІВ	АНАЛОГІЧНІ ЗОБРАЖЕННЯ НА ФОРМОЧКАХ
№ 1	Зображення № 1. шість маленьких кульок діаметром близько 0,3 см	—	Бернашівка, Тетерівка І, Циркунів 13, городище Щепиловське, Риуге, Тереховське городище, городище Осечень, Д'яково, Ростиславль
	Зображення № 2. Щеглова/група VIII, різновид 13 — круглі випуклі нашивні бляшки	Великобудківський, Козіївсько-Новоодеський, Хитцівський скарби	Бернашівка, Семенки, Занки, Селіште, Тетерівка І, Циркуни 13, Данчень, Ботошань, Додешть-Васлуй, Волоське; Кузіна Гора, Зимне; Папроткі Колонія (Paprotki Kolonia), поховання 29, Подол 3, Осечень, Воронич, Изборськ, могильник Арнико III, курган 6, поховання 1, Кузебаївке городище, Земляне Городище у Старій Ладозі Д'яково, Камно
№ 2	Щеглова/група VIII, різновид 13 — круглі випуклі нашивні бляшки	Див. Формочка 1, зображення 2	
	або здвоєні випуклі нашивні бляшки	Хитцівський скарб	городище Потирка

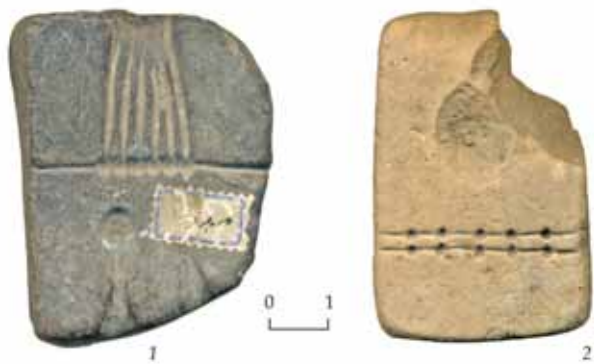

Рис. 1.
Ливарні формочки із Волоського (фото).

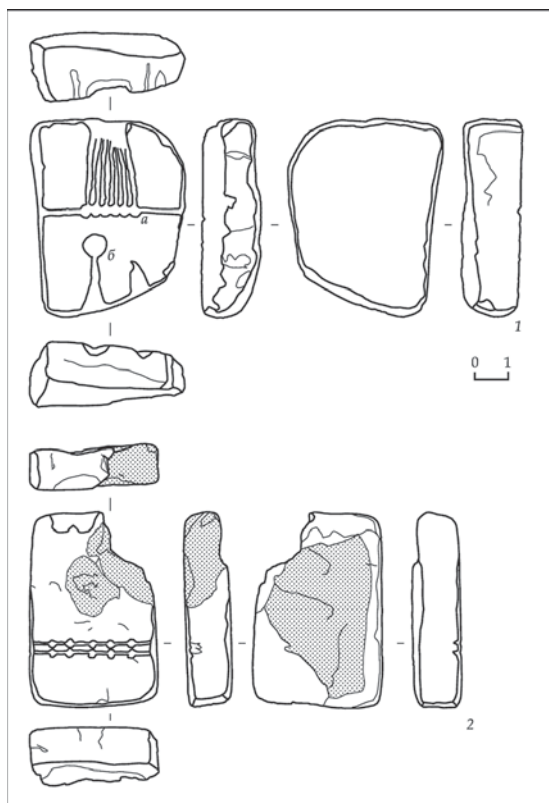

Рис. 2.
Ливарні формочки із Волоського.

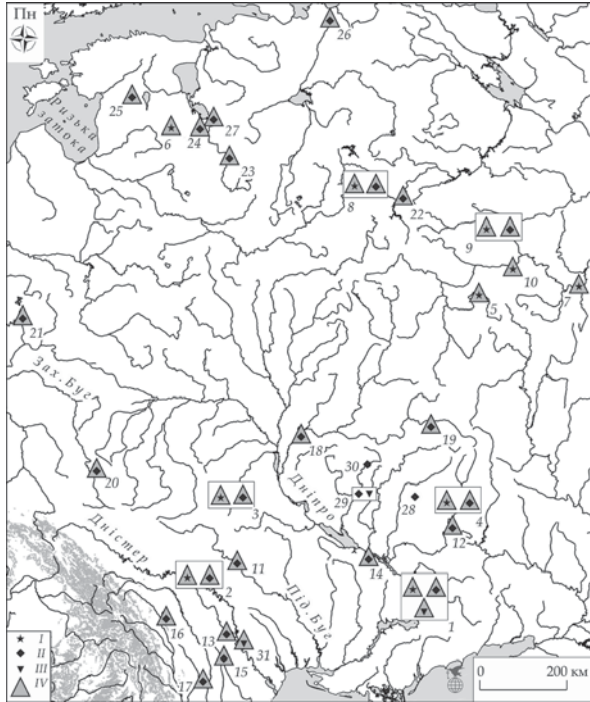

Рис. 3.

Карта поширення формочок та відливоч. *Умовні позначення:*

I – маленькі кульки; II – круглі випуклі нашівні бляшки Щеглова / група VIII, різновид 13; III – «здвоєні» в ряд випуклі бляшки; VI – формочки.

Пам'ятки: 1 – Волоське; 2 – Бернашівка; 3 – Тетерівка I; 4 – Циркуни 13; 5 – городище Щепиловське; 6 – Риуге; 7 – Тереховське городище; 8 – Осечень; 9 – Д'яково; 10 – Ростиславль; 11 – Семенки; 12 – Занки; 13 – Селіште; 14 – Чикалівка; 15 – Данчень; 16 – Ботошань; 17 – Додешть-Васлуй; 18 – Олександрівка I; 19 – Кузіна Гора; 20 – Зимне; 21 – Папроткі Колонія (Paprotki Kolonia); 22 – Подол 3; 23 – Воронич; 24 – Изборськ; 25 – Арнико III; 26 – Земляне Городище у Старій Ладозі; 27 – Камно; 28 – Козіївка / Нова Одеса; 29 – Хитці; 30 – Великі Будки; 31 – Потирка

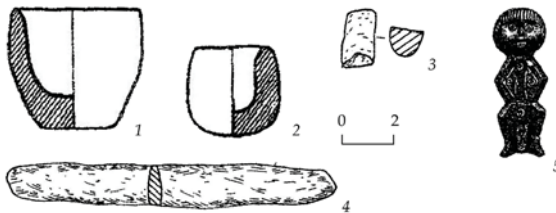

Рис. 4.

Свідчення бронзолivarного виробництва в Надпоріжжі в епоху раннього середньовіччя.

1, 2 – Волоське / Сурська Забора; 3 – Волоське; 4 – о-в Сурський; 5 – Надпоріжжя. 1, 2 – тиглі; 3, 4 – бронзові злитки; 5 – шаблон.